

BIJLAGE 1

**Aanwijzingsbesluit Beschermd Stadsgezicht
Ootmarsum (d.d. 13 mei 1996) inclusief:**

- **toelichting bij het besluit**
- **historisch-ruimtelijke waarderingskaart**
- **omgrenzing beschermd stadsgezicht**

Broederplein 41 - 3703 CD Zeist

Postbus 1001 - 3700 BA Zeist

☎ | 030 - 698 32 11

fax | 030 - 691 61 89

Postbank 425120

Reg.nr. 96-1069

RIJKSDIENST VOOR DE MONUMENTENZORG

Aan de gemeenteraad van Ootmarsum
Postbus 5
7630 AA OOTMARSUM

K az
K SW

R 30 MEI 1996

uw brief/kenmerk

-

ons nummer

030-6983216

behandeld door

drs. J.W.J. Hollestelle

onderwerp

Aanwijzingsbesluit

Ootmarsum

beschermd stadsgezicht

bijlage

ja

datum

13 MEI 1996

Met toezending van een afschrift van het besluit van mij en mijn ambtsgenoot van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer van heden, geef ik u kennis van de aanwijzing van Ootmarsum als beschermd stadsgezicht in de zin van artikel 1, onder g, van de Monumentenwet 1988, zoals is aangegeven in de bij het besluit behorende tekening en als omschreven in de bijbehorende toelichting.

Ten aanzien van het rechtsgevolg van aanwijzing verwijs ik u naar de bijlage bij het besluit.

de Staatssecretaris van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen,

A. Nuis,

namens deze,

de Directeur van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg,

voor deze,

het Hoofd van de Sector Regioservice,

(Ir. J.C. 't Hart)

INGEKOMEN 14 MEI 1996

13 MEI 1996

De Staatssecretaris van
Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen

en

x a2
x gu

De Minister van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening
en Milieubeheer

Overwegende

dat, het stadje Ootmarsum een specifieke ruimtelijke ontwikkeling heeft gekend nabij een Frankisch hof en kerk;

dat, het een typisch "akkerburgerstadje" is met verspreide, onregelmatige bebouwing en een gebogen verloop van vele straten;

dat, het bebouwingsbeeld en structuur van het stadje nog samenhangend en waardevol is;

dat, het gebied mitsdien een beeld oplevert dat van algemeen belang is vanwege zijn schoonheid en zijn ruimtelijke structurele samenhang;

Gelet op artikel 35 en artikel 36 van de Monumentenwet 1988;

Gehoord de raad van de gemeente Ootmarsum, Gedeputeerde Staten van Overijssel, de Raad voor het Cultuurbeheer en de Rijksplanologische Commissie;

Besluiten

Het gebied in de gemeente Ootmarsum zoals is aangegeven op de bij dit besluit behorende tekening nr. 171 en zoals is omschreven in de toelichting bij dit besluit, aan te wijzen als beschermd stadsgezicht in de zin van artikel 1, onder g, van de Monumentenwet 1988;

De termijn voor het vaststellen van een ter bescherming strekkend bestemmingsplan als bedoeld in artikel 36, eerste lid, vast te stellen op drie jaar, te rekenen vanaf datum dezes.

Van deze beschikking, waarvan tenminste mededeling zal worden gedaan in de Nederlandse Staatscourant, zal afschrift worden gezonden aan de raad van de gemeente Ootmarsum, Gedeputeerde Staten van Overijssel, de Raad voor het Cultuurbeheer en de Rijksplanologische Commissie.

Op grond van artikel 7:1 van de Algemene wet bestuursrecht kan degene wiens belang rechtstreeks bij een besluit is betrokken daartegen binnen zes weken na de dag waarop het aangevallen besluit bekend is gemaakt, een bezwaarschrift indienen bij het bestuursorgaan dat het besluit heeft genomen. Een dergelijk bezwaarschrift dient u te adresseren aan het Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen, de Aspectdirectie Wetgeving

en Juridische Zaken, Kamer J-463, Postbus 25000, 2700 LZ Zoeter-
meer.

Tenminste deze beschikking of een kopie daarvan moet bij het
bezwaarschrift worden gevoegd.

De Staatssecretaris van Onderwijs, Cultuur en Weten-
schappen,

A. Nuis

De Minister van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening
en Milieubeheer,

Margaretha de Boer

13 MEI 1996

Beschermde Stads- en Dorpsgezichten ingevolge artikel 35 van de Monumentenwet 1988

Ootmarsum

gemeente Ootmarsum

Aanvulling op de toelichting bij het besluit tot
aanwijzing van Ootmarsum als beschermd
stadsgesicht.

Resultaat gevoerd overleg

Overeenkomstig het bepaalde in artikel 35
(voorheen 20) van de monumentenwet zijn de
raad van de gemeente Ootmarsum, Gedeputeerde Staten van Overijssel, de Rijksplanologische Commissie en de Raad voor het Cultuurbeheer gehoord over het voorstel Ootmarsum aan te wijzen als beschermd stadsgesicht. Genomde instanties hebben positief geadviseerd met betrekking tot de voorgenomen aanwijzing.

Op advies van de Provincie Overijssel en de gemeente Ootmarsum is de "kloostertuin", in het noordoosten van het te beschermen gebied, buiten de begrenzing gelaten. De historische ruimtelijke waarderingskaart is conform het advies van de Provincie Overijssel in gewijzigde vorm bijgevoegd.

Rechtsgevolg

Op grond van artikel 36, eerste lid van de Monumentenwet 1988 dient de gemeenteraad ter bescherming van een beschermd stads- of dorpsgezicht een bestemmingsplan vast te stellen als bedoeld in de Wet op de Ruimtelijke Ordening.

De termijn voor het vaststellen van een ter bescherming strekkend bestemmingsplan als bedoeld in artikel 36, eerste lid, is vastgesteld op drie jaar, te rekenen vanaf datum dezes.

Erratum

In verband met de inwerkingtreding van de Monumentenwet 1988 per 1 januari 1989 dient in de plaats van "artikel 20 van de Monumentenwet" gelezen te worden: "artikel 35 van de Monumentenwet 1988".

De verwijzing "artikel 37, lid 8 van de Wet op de Ruimtelijke Ordening" dient vervangen te worden door "artikel 36, eerste lid, van de Monumentenwet 1988".

OOTMARSUM

gemeente Ootmarsum

BESCHERMDE STADS- EN DORPSGEZICHTEN

BESCHERMDE STADS- EN DORPSGEZICHTEN

INGEVOLGE ARTIKEL 20 VAN DE MONUMENTENWET

OOTMARSUM gemeente Ootmarsum

Toelichting bij het besluit tot aanwijzing van Ootmarsum als beschermd stadsgezicht.

Het beschermde stadsgezicht omvat het op bijgaande kaart (Rijksdienst voor de Monumentenzorg, tekeningnummer 171 I) door een stippellijn omgrensde gebied.

Publikatie van de **Rijksdienst voor de Monumentenzorg**.

September 1987.

Inleiding

Ootmarsum is gelegen in het noordoosten van Twente. Het is van oorsprong een typisch zogenaamd akkerburgerstadje ontstaan rond een oude frankische hof en kerk uit de Karolingische Tijd. Gedurende de Middeleeuwen ontwikkelt de stad zich tot een bescheiden handels- en verzorgingscentrum mede door de gunstige ligging langs de route Deventer-Hamburg. Na de Tachtigjarige Oorlog komt Ootmarsum tot relatief grote bloei onder andere door de textielnijverheid. Vanaf de 19de eeuw stagneert evenwel de ontwikkeling en blijft Ootmarsum een eenvoudig landstadje met slechts een regionale verzorgingsfunctie.

Doordat de ontwikkeling zich geleidelijk voltrekt, is het historisch aspect ook thans nog duidelijk herkenbaar aanwezig in de ruimtelijke opbouw van Ootmarsum. Deze opbouw kenmerkt zich vooral door het centraal gelegen kerkplein waaromheen, in een zekere regemaat, de bebouwing is gegroepeerd. Het merendeel van de straten komt uit op het Kerkplein, het stratenpatroon is tamelijk dicht. Het stadje wordt gekenmerkt door bochtige straten, het ontbreken van doorgaande rooilijnen en de ligging van de panden los van elkaar.

De kenmerkende stadsstructuur, in samenhang met de historische waardevolle bebouwing, waartoe een achttiental beschermde monumenten behoort, levert een beeld van zodanige cultuurhistorische waarde, dat een aanwijzing van Ootmarsum als beschermd stadsgezicht gerechtvaardigd is.

Ontstaan en ontwikkeling

De oudste betrouwbare vermelding van Ootmarsum dateert uit het jaar 917. Ter plekke is dan sprake van bisschoppelijke bezittingen. De toewijding van de kerk aan Simon en Judas duidt op hoge ouderdom. Alleen de eerste kerken in Nederland zijn aan apostelen toegewijd. De kerk van Ootmarsum heeft vrijwel zeker altijd op de plaats gestaan waar die zich nu bevindt. Bij opgravingen zijn diverse graven gevonden die als christelijke graven uit de 8ste eeuw geïdentificeerd konden worden. Het is aannemelijk dat deze eerste kerk gesticht is op het terrein van een hof, met name in verband met de veiligheid. De voorloper van de hof van Ootmarsum is een zogenaamde 'Wehrhof', een frankische versterking die onder andere de voorschriften van Karel de Grote inzake het christendom controleert. De situering van zulke hoven met kerkjes is meestal tussen de bestaande agrarische nederzettingen in, op een verkeersgunstige plaats. Zo ligt

Ootmarsum precies tussen twee latere marken, te weten Nutter en Olde Ootmarsum (een dubbele marke) in het noorden en Klein Agelo in het zuiden, in (zie fotobijlage, afb. 3). De bezittingen van de bisschoppen zijn in de loop van de tijd in Twente zo talrijk geworden dat het noodzakelijk is enkele hoven met de administratie en rechtspraak te belasten. De hof van Ootmarsum is daarvan de belangrijkste. Hoewel de hof waarschijnlijk al eerder zal hebben gefungeerd, wordt deze in 1332 voor het eerst vermeld. De hofboerderij van Ootmarsum heeft vermoedelijk binnen de latere stad, zoals die omwald en omgracht is, gestaan. Omtrent de preciese locatie van de hof zijn er aanwijzingen dat ze in het latere Schiltkwartier (het zuidwestelijke deel van de stad) heeft gestaan. In een acte uit 1393, toen de stad nog niet omwald was, is sprake van een zogenaamde bergvrede (een verdedigingstoren) bij de Poelsteeg. De Poelsteeg is de latere zuidelijke toegang tot de stad. Deze bergvrede heeft mogelijk op de plaats van de Wehrhof en later de bisschoppelijke hof gestaan. De naam schilt, die wijst op afweer en verdediging, versterkt deze mening evenals de situering van het voormalige hofmeiershuis op de hoek van de Grote Straat (vroeger Schiltstraat geheten) en de Ganzenmarkt op de plaats waar de hof vermoed wordt (zie fig. 1).

Ootmarsum is een typische representant van de in Westfalen, met name in het aan Twente grenzende Münsterland, voorkomende type stad die alle gekenmerkt worden door het zogenaamde 'Wigboldrecht', een bepaald soort stadsrecht dat met name de juridische kant ervan vertegenwoordigt. Ook Ootmarsum had dit recht, in 1314 wordt het toen reeds bestaande recht bevestigd door bisschop Guido van Henegouwen.

De ontwikkelingsgang van steden met een dergelijk recht vertoont een aantal opvallende overeenkomsten. Na het aanvankelijke begin van de hof met de reeds spoedig daarna gebouwde kerk wordt geleidelijk het kerkhof, aan enige zijden of geheel rondom, met kleine huisjes (spijkers genoemd) bebouwd. Deze bebouwing behoort in oorsprong grotendeels aan de zogenaamde 'volle boeren', landbouwers die volledig gerechtigd zijn in de marken. Deze spijkers dienen voor de opslag van goederen en tevens als noodbehuizing in tijden van gevaar. Zonder twijfel hebben vooral de hof en de kerk handelsverkeer aangetrokken, zeker in het geval van Ootmarsum dat aan de handelsroute Deventer-Hamburg ligt. Het marktverkeer vindt plaats op de weg of de wegwijking

voor de uitgang van het kerkhof. De ontwikkeling van de markt(functie) voltrekt zich dus buiten het kerkelijk areaal. Dit is kenmerkend voor de wigboldsteden en ook in Ootmarsum is dit het geval. Van een geplande regelmatige marktaanleg is derhalve geen sprake.

Het ontstaan van een zekere handelsactiviteit trekt handwerkslieden aan en veroorzaakt een verdere verdichting van de bebouwing. Ook keuters, niet in de marke gerechtigde boeren gaan de stad bevolken. Hun voornaamste middelen van bestaan zijn niet-agrarisch van aard, in tegenstelling tot de eerste bewoners. De uitbreiding van de bebouwing vindt plaats al dan niet planmatig in de reeds bestaande structuur en door opdeling van het voormalige hofterrein. Op deze uitbreiding wordt hieronder nog nader ingegaan. Ootmarsum kan aldus het beste omschreven worden als een zogenaamd 'akkerburger' stadje. Akkerburgers zijn stedelingen die naast een ambacht tevens de landbouw beoefenen. Ten gevolge hiervan vertonen de woonhuizen lange tijd een grote gelijkenis met boerenwoningen. Nu nog blijkt een relatief groot deel van de bebouwing in Ootmarsum van agrarische oorsprong. Behalve van de handel is het stadje dus afhankelijk van de landbouw en dit is tot in onze tijd min of meer zo gebleven. De stad Ootmarsum is ook nog ten dele gerechtigd in de marke Nutter en Olde Ootmarsum.

Het is onzeker wanneer Ootmarsum in juridische zin stad wordt, maar in 1325 worden de stadsrechtbepalingen door de bisschop Johan van Diest opnieuw bevestigd. De stad scheidt zich dan af van de marken Nutter en Olde Ootmarsum en Klein Agelo. Het is dan nog een open plaats. In 1397 verleent bisschop Frederik van Blankenheim middelen om de stad 'te begraven, te plancken en te vesten', hetgeen in 1405 gereed is. In 1431 is voor het eerst sprake van de Poelstegincpoort, de zuidelijke toegang tot de stad bij de Grote Straat.

In het jaar 1518 wordt echter door bisschop Philips van Bourgondië het bevel gegeven de vestingwerken te ontmantelen in verband met invallen der Geldersen. Kort daarna begint men evenwel weer de stad in staat van verdediging te brengen. In 1520 is er reeds sprake van een 'nye bolwerck' en in 1535 en 1544 worden twee nieuwe poorten gebouwd; de Houtenpoort bij de zuidelijke toegang en de Stenenpoort bij de noordelijke toegang tot de stad. In 1548 graaft men tussen de twee wallen die de stad omgeven een dubbele gracht, die een gaaf cirkelvormig beloop heeft.

De kaart van Jacob van Deventer (circa 1560) geeft een duidelijk beeld

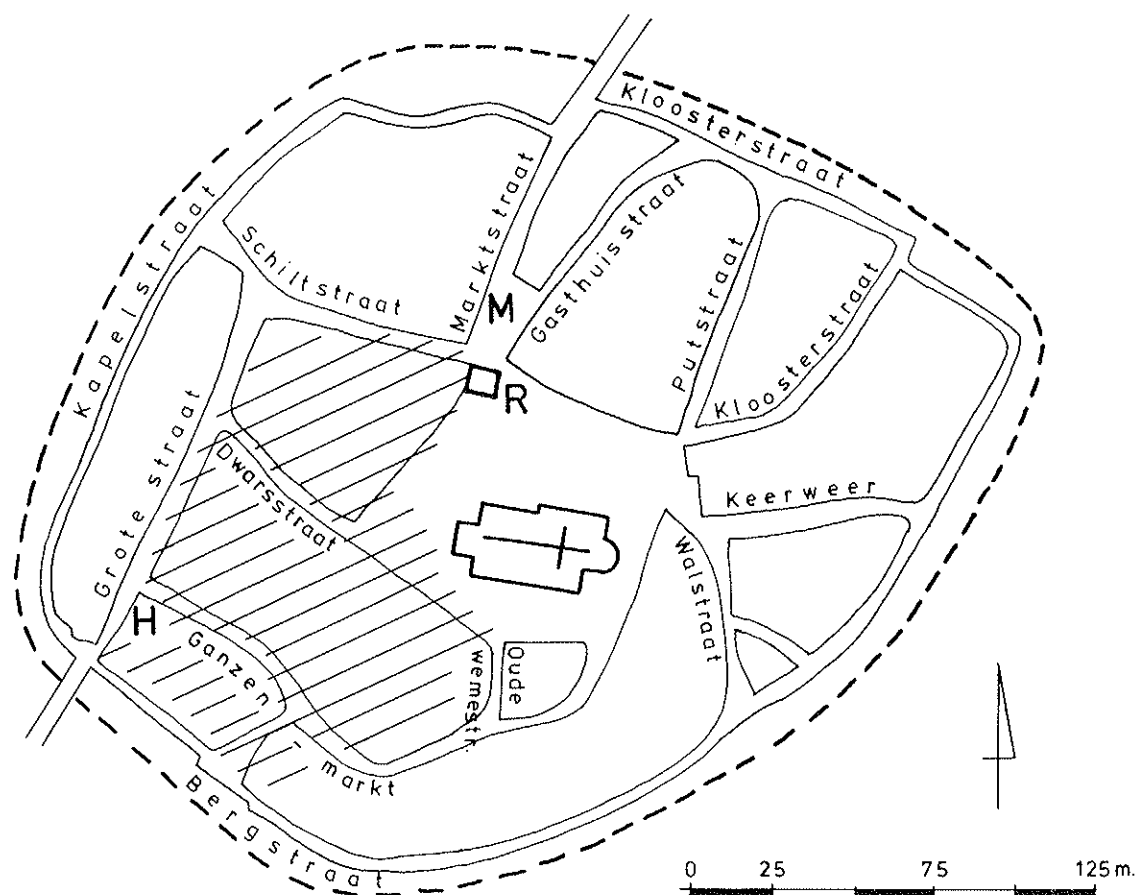

Fig. I Ootmarsum, ontstaan en ontwikkeling.

Kaart naar J. van Deventer ca. 1560

H = vermoedelijke plaats van de Hof Ootmarsum

M = Markt, **R** = Raadhuis

gearceerd gebied = vermoedelijk Hofareaal

----- = Omwalling

van de ruimtelijke structuur uit die tijd (fotobijlage, afb. 1). Het compacte, grotendeels op het Kerkplein gerichte stratenpatroon, een gevolg van de hierboven beschreven ontwikkeling, springt dadelijk in het oog. In het centrum het kerkplein met de kerk en direct daar aan grenzend de eerste bebouwingssector van het oude hofareaal. Daaromheen liggen de latere uitbreidingen van Ootmarsum. Opvallend is hierbij het verschil tussen het noordelijke en zuidelijke deel. Het zuidelijke en westelijke deel, het vermoedelijke oorspronkelijke hofareaal, ligt als een relatief smalle schil tegen het centrum aan, eigenlijk slechts door één straat (de Grote Straat) onderbroken. Het noordelijk deel daarentegen is veel breder en wordt door tal van straten doorsneden. In tegenstelling tot het zuidelijke deel komen al deze straten uit op het Kerkplein waardoor

de centrale ligging van de kerk wordt benadrukt. Opvallend in deze is dat in het noordelijk deel de meeste straten een meer of minder gebogen beloop hebben, zodoende een vermoedelijk spontane uitleg benadrukkend, in tegenstelling tot het zuidelijk deel dat vanwege de aanpassing aan het oude hofareaal meer rechte straten heeft. Er zijn slechts twee toegangen tot de stad die door middel van de Grote Straat, de Schiltstraat en de Marktstraat met elkaar zijn verbonden. De doorgaande route vormt geen dominerend element in de plattegrond. Ten zuidoosten van de stad wordt, apart omgracht, het in 1811 gesloopte complex van de Commanderie der Duitse Orde aangegeven. Dit complex heeft echter geen invloed gehad op de vorming van de stadsplattegrond.

In het begin van de Tachtigjarige Oorlog (1568-1648) komt de stad

afwisselend in handen van de Staatsen en de Spanjaarden om in 1597 definitief door prins Maurits veroverd te worden. De stad wordt vervolgens geheel ontmanteld. Op de wal worden tuinen aangelegd die verkocht of verhuurd worden aan de burgers. Ootmarsum is sindsdien niet meer versterkt. De poorten dienen nu alleen tot afsluiting bij nacht, niet meer voor verdediging. In de 19de eeuw zijn ze uiteindelijk gesloopt. In de daaropvolgende eeuwen heeft Ootmarsum een betrekkelijke welvaart gekend met name door de textielnijverheid. Mede door zijn reeds gememoreerde ligging aan de handelsroute Deventer-Hamburg kon het stadje zich opwerken tot het centrum van noordoost Twente. Het raadhuis wordt in 1564 verplaatst van de Holtenpoort naar de Markt. In 1778 brandt het af en wordt vervangen door het huidige gebouw. Uit

deze tijd stammen tevens een aantal patriciërshuizen, waarvan het Cremershuis uit de 17de eeuw in de Marktstraat een fraai voorbeeld is. In 1810/11 wordt de nederlands-hervormde kerk aan de Ganzenmarkt gebouwd. Tot de bouw van deze kerk is besloten omdat Koning Lodewijk in 1809 op bezoek in Ootmarsum aan de katholieken, die groter in getal zijn, hun oude kerk van voor de reformatie heeft teruggegeven. Op de kadastrale minuut uit 1829 staat een doorbraak recht tegenover de kerk aangegeven (het Pläske) van de Ganzenmarkt naar de Dwarsstraat, die vermoedelijk terzelfder tijd tot stand is gekomen.

De kadastrale minuut uit 1829 (fotobijlage, afb. 2) vertoont praktisch hetzelfde beeld als de kaart van Jacob van Deventer uit circa 1560. De wallen zijn evenwel geslecht, zoals hierboven beschreven is en inmiddels met name aan de westkant bebouwd. De aanleg van het Pläske is hierboven reeds genoemd. Het noordoostelijke gedeelte van de 'ringweg' aan de binnenkant van de voormalige wallen is verdwenen. Hier is een klooster en gasthuiscomplex gebouwd.

Uit de volkstelling registers uit die tijd valt af te leiden dat er binnen de stad een zekere ruimtelijke differentiatie naar beroepen bestaat. Zo bevinden de kooplieden, de winkels, de horeca en de renteniers zich merendeels in het westen van de stad langs de doorgaande route van de Marktstraat, de Schiltstraat, de Grote Straat en de noordzijde van het Kerkplein. De ambachten bevinden zich grotendeels in het oosten van de stad met de oostzijde van het Kerkplein, de oostelijke Kloosterstraat en het zuiden van de Walstraat als uitgesproken ambachtsstraten. Het oostelijk deel van de stad is over het algemeen ook minder dicht bebouwd. Verder zijn er een drietal uitgesproken textielbuurtjes waar voornamelijk wevers wonen. Dit zijn de Putstraat met aansluitend een gedeelte van de Kloosterstraat en de Keerweer en enigermate het noordelijk deel van de Kapelstraat. De Kapelstraat heeft een achterstraat karakter met stallen en pakhuizen. Deze straat heet op de kadastrale minuut dan ook Achterom. Opvallend in het totaalbeeld van de beroepsbevolking is het relatief grote aantal renteniers (16%) en wevers (ook 16%). Van het oorspronkelijke landbouw karakter is niet veel meer te merken. Er bevinden zich nog slechts zes landbouwers (3%) in Ootmarsum.

De verschillen in situering, vorm en omvang van de bebouwing, die van bovenstaande differentiatie het gevolg zijn, zijn ook in het huidige stadsbeeld nog herkenbaar.

Het ontbreken van een rechte rooilijn en de ligging van de panden los van elkaar, hetgeen typerend is voor de oost-nederlandse stadjes, is duidelijk waarneembaar. De wisselende ligging ten opzichte van de straat is mogelijk een restant van de agrarische oorsprong van de verkaveling.

Vanaf de 19de eeuw treedt in Ootmarsum een proces van economische achteruitgang op. De richting van het handelsverkeer wijzigt zich en het stadje komt in de periferie te liggen. Het gemis aan goede waterwegen wordt reeds in de 18de eeuw gevoeld. De verlenging van het kanaal Zwolle-Almelo naar Nordhorn in de tweede helft van de 19de eeuw, die ten zuiden van Ootmarsum komt te liggen, komt te laat tot stand om hierin nog te voorzien. Ootmarsum komt evenmin aan het spoorwagennet te liggen. Terwijl geheel Twente opleeft onder invloed van de fabrieksmatige textielindustrie, stagneert de ontwikkeling van Ootmarsum. Het blijft alleen een centrumfunctie vervullen voor de directe omgeving. Aan het eind van de 19de eeuw worden de stadspoorten gesloopt en de gracht gedempt waarover het huidige tracé van de ringweg om de stad loopt.

In de 20ste eeuw is, evenals de eeuwen daarvoor, aan de ruimtelijke structuur weinig veranderd. De enige veranderingen van belang zijn enkele doorbraken door de voormalige wallen. Zo zijn in 1938 de huizen aan de Keerweer afgebroken. In het begin van de Tweede Wereldoorlog is het Kerkplein opgehoogd en van een keienmuurtje met trapopgangen voorzien. Bij de nederlands-hervormde kerk is het pleintje enigszins vergroot na de wederopbouw van door bominslag verwoeste huizen.

Na de Tweede Wereldoorlog is er een doorbraak bij de Schiltstraat gekomen. Door afbraak van het huis ter plekke op de hoek van de Grote Straat – Schiltstraat is hier een pleinachtige ruimte ontstaan. Er is tevens een doorbraak gemaakt ten zuidoosten van het Kerkplein, waartoe het voormalige burgemeestershuis aan de Ganzenmarkt is afgebroken. Verder zijn er enige ondergeschikte uitgangen aan de Kapelstraat gekomen en bij het verlengde van de Kloosterstraat. De verbinding tussen de Bergstraat en de Walstraat is verdwenen doordat de Bergstraat in het oosten door bebouwing is afgesloten. De voormalige weversbuurtjes hebben, behalve aan de Keerweer, een nieuwe bebouwing gekregen, waarbij tevens een verdere verdichting is opgetreden. In 1965 heeft er een uitbreiding van het stadhuis plaatsgevonden aan het Kerkplein direct ten zuiden van het

oude raadhuis op in 1829 nog open terrein. In 1977 vindt een verdere vergroting plaats.

Sinds de zestiger jaren is een aanvang gemaakt met de rehabilitatie van de historische bebouwing. Oude panden worden opgeknapt en nieuwe, binnen de oorspronkelijke ruimtelijke structuur passend, gebouwd.

De grote na-oorlogse bevolkingsgroei wordt buiten de voormalige omwalling opgevangen in nieuwbouwwijken.

Ootmarsum is hierdoor in de loop van de tijd praktisch geheel ingesloten door recente woongebieden.

Huidig ruimtelijk karakter

In de ruimtelijke opbouw van het tegenwoordige Ootmarsum is de hiervoor geschetste historische ontwikkeling goed herkenbaar gebleven. De ruimtelijke structuur wordt nog steeds bepaald door de centraal gelegen kerk met kerkplein waarop het merendeel van de straten uitkomt. Daarnaast kan het, door de voormalige omwalling ontstane concentrische bebouwingspatroon als kenmerkend voor Ootmarsum worden beschouwd.

Het stadje kan globaal in twee delen gescheiden worden: een westelijk en een oostelijk. Het westelijke deel wordt in het algemeen gekenmerkt door rechte straten (Grote Straat, Schiltstraat en Marktstraat), terwijl het oostelijk deel opvalt door straten met een grotendeels gebogen beloop.

De stad wordt omsloten door twee ringwegen. Een gevormd door de straatjes langs de binnenkant van de voormalige wal en één aangelegd op de plaats van de voormalige gracht; de Oost- en Westwal. Opvallend is het oplopen van het straatniveau in westelijke richting in de gehele stad.

Binnen het oude Ootmarsum zijn door de uiteenlopende functies en vestigingspatronen belangrijke verschillen ontstaan in de karakteristiek aan bebouwingen en open ruimten. Het meest opvallende is hierbij de overgang van de specifiek stedelijke ruimten aan de westzijde van de stad (met name Grote Straat, Schiltstraat, Markt en Marktstraat) naar de meer landelijke inrichting aan de oostkant (met name Keerweer en Walstraat), waarbij het Kerkplein en de Kloosterstraat, Putstraat en Ganzenmarkt een tussenpositie innemen. Bepalend voor deze overgangen zijn de reeds hierboven beschreven oorspronkelijke concentraties van beroepsgroepen en de daaruit voortvloeiende bebouwingstypen binnen de verschillende stadsgebieden. In deze heeft het westelijk deel, waar zich het handelsverkeer afspeelde, zich ontwikkeld tot een

besloten, steenachtig gebied en het oostelijk deel bleef een meer open geheel waar zich de ambachtslieden vestigden.

De twee belangrijkste open ruimten van de stad, de Markt en het Kerkplein vormen min of meer de twee pendants van de bovenbeschreven tweedeling. De Markt is een kleine besloten, versteende ruimte, terwijl het Kerkplein een ruim, open karakter heeft met gras en hoog opgaande bomen.

In de bebouwing is de bovenbeschreven differentiatie weerspiegeld. De hoge beeldkwaliteit van de stadsbebouwing, waaronder zich achttien beschermde monumenten bevinden, levert een belangrijke bijdrage aan het cultuur-historisch karakter van het stadje. De bebouwing bestaat merendeels uit panden met één bouwlaag onder een zadeldak. De nokrichting is afwisselend loodrecht of evenwijdig aan de 'raat.

Als bouw materiaal voor de gevels is vrijwel uitsluitend baksteen toegepast, terwijl de daken overwegend met rode gebakken pannen zijn gedekt.

Verder kan de verticale gerichtheid van de gevelopeningen nog als een algemeen bebouwingskenmerk worden genoemd.

De onderlinge verschillen in hoogten, geveltypen en kapvormen benadrukken de individualiteit van de gebouwen zonder dat daarmee de samenhang in het bebouwingsbeeld verloren gaat.

Op de als bijlage opgenomen historisch-ruimtelijke waarderingskaart is met het oog op de aanwijzing van Ootmarsum als beschermd stadsgezicht, de historisch ruimtelijke waarde van de stad in de bestaande situatie in hoofdlijnen weergegeven.

Nadere typering te beschermen waarden

In het middelpunt van de stad ligt de rooms-katholieke kerk op het Kerkplein. Door de gerichtheid van het merendeel van de straten daarop, neemt de kerk een dominante plaats in binnen de ruimtelijke opbouw van Ootmarsum. De kerk is een pseudo-basiliek in zuiver Westfaalse romaanogotiek uit het midden van de dertiende eeuw. Het gehele gebouw is uit Bentheimer zandsteen opgetrokken.

Het plein heeft, door zijn middeleeuwse oorsprong, een typische onregelmatige hoofdvorm die door de bebouwingswanden en de daaraan grenzende bestrating rondom wordt begrensd. Aan de westkant, voor de hoofdingang van de kerk is het middendeel van het plein bestraat, het overige gedeelte is gras.

Door de excentrische ligging van de

kerk in het zuidoosten van het plein is aan de noordzijde een grote groene open ruimte ontstaan die door de beplanting met bomen rondom, een intiem karakter heeft. In het oosten is, in de vorm van een keermuur, een belangrijk niveauverschil (circa 1,50 meter) met de straat aanwezig dat naar het westen toe geleidelijk afneemt.

De overgangspositie die het plein in de stadsstructuur inneemt tussen het meer open gebleven, landelijk aandoende, oosten en het meer verstedelijke handelskwartier in het westen, wordt enigszins weerspiegeld in de bebouwing. Aan de west- en noordzijde van het plein bevinden zich grootschalige gebouwen, merendeels bestaande uit twee bouwlagen onder een schilddak met blauwe gebakken pannen, terwijl het oosten en zuiden voornamelijk bestaat uit gebouwen met één bouwlaag onder een zadeldak met rode gebakken pannen. Opvallend is hier het relatief grote aantal dakschilden aan de straatkant in de vorm van een wolfseind hetgeen kenmerkend is voor de agrarische bouwstijl. Op deze wijze komt de typerende ontwikkeling van Ootmarsum als akkerburgerstadje op markante wijze tot uitdrukking.

De Ganzenmarkt neemt, evenals het Kerkplein, een overgangspositie in het stadsbeeld in. Het is de enige grote west-oost lopende straat in Ootmarsum. Samen met het Kerkplein is het tevens de enige rechtstreekse verbinding tussen het westelijk deel en het oostelijk deel van de stadsstructuur. Opvallend in deze straat is dat vrijwel alle bebouwing, geplaatst in een sterk verspringende rooilijn, de nokrichting loodrecht op de straat heeft gericht.

De neo-classicistische nederlands-hervormde kerk aan het westzijde van de Ganzenmarkt vormt een opvallend element in het straatbeeld. Deze kerk is dominant georiënteerd op het Pläske, het verbindingstraatje met de Dwarsstraat.

Het hier aanwezige pleintje bij de Bergstraat met waterput is typerend voor Ootmarsum door de herkenbaarheid van de schilsgewijs opgebouwde bebouwingsstructuur.

Het kenmerkende aspect van het westelijke deel van Ootmarsum is dat de doorgaande route via de Grote Straat, de Schiltstraat, de Markt en de Marktstraat langs het kerkterrein heen loopt en niet georiënteerd is op het Kerkplein. Dit komt bij de Grote Straat nog het sterkst naar voren. Het is namelijk de enige straat (uitgezonderd de ring van straatjes langs de voormalige wallen) die niet direct of indirect op het Kerkplein uitmondt. Op deze wijze komt de

secundaire ontwikkeling van dit deel van Ootmarsum tot handelsplaats in de ruimtelijke structuur tot uitdrukking.

Ook aan de bebouwing is de (oorspronkelijke) handelsfunctie van dit stadsdeel nog herkenbaar. De bebouwing bestaat er voornamelijk uit winkels. Kenmerkend is de grote variatie in kapvormen, waarbij top- en lijstgevels voorzien van rode en relatief gezien ook veel blauwe pannen elkaar afwisselen. De Marktstraat valt in dezen op door het grote aantal topgevels in vergelijking met overig Ootmarsum.

De Gasthuisstraat is een achterstraat van de Marktstraat. De hoge bebouwing van merendeels twee bouwlagen van de Marktstraat loopt door tot aan de Gasthuisstraat. Hierdoor heeft dit nauwe straatje een erg besloten karakter.

In dit deel van de stad komen de meeste panden voor met twee bouwlagen. Tevens zijn hier veel schilddaken aanwezig en staat het merendeel van de bebouwing met de nokrichting loodrecht op de straat.

Hier bevinden zich ook de aanzienlijker panden waarvan het 17de-eeuwse Cremershuis aan de Marktstraat het fraaiste voorbeeld is. Het raadhuis uit 1778 aan de Markt, met een voorgevel van Bentheimer steen met rococo-ornament, neemt een belangrijke plaats in de stadsstructuur in. De situering tussen de Markt en het Kerkplein markeert de overgang tussen de gebieden met een handels-respectievelijk kerkelijke functie.

In het oostelijk deel van de stad komt het oorspronkelijk agrarische karakter van Ootmarsum het sterkst naar voren. De vele groene open ruimten zijn typerend voor dit stadsdeel en benadrukken de landelijke sfeer. Het zijn voornamelijk tuinen en er is een groot grasperk aan de Oostwal aanwezig.

De voormalige open relatie met het achterland is alleen hier, in het noordoosten bij het klooster, ten oosten van de Cellenkampstraat, nog aanwezig.

De bebouwing bestaat in dit stadsdeel vrijwel uitsluitend uit één bouwlaag onder een zadeldak. Kenmerkend is hier het voorkomen van het, relatief gezien, grote aantal dakschilden aan de straatkant in de vorm van een wolfseind, waaronder de voorgevel enigszins is opgetrokken. Met name in de Walstraat komt dit veelvuldig voor.

Het zuidelijk deel van de Kloosterstraat kenmerkt zich door het grote aantal topgevels al dan niet in hout uitgevoerd.

Dit zelfde kan gezegd worden voor de bebouwing ten zuiden van de Keerweer. Hier is sprake van een achterkant situatie met grotendeels houten topgevels.

Typend voor de ruimtelijke structuur van Ootmarsum is de ring van straatjes rondom de stad die de plaats van de voormalige omwalling aangeven. Het zijn nauwe straatjes met een gebogen beloop.

De Kapelweg en de Bergstraat hebben zich ontwikkeld tot achterstraatjes van respectievelijk de Grote Straat en de Ganzenmarkt. De tuinen van de bebouwing aan deze hoofdstraten grenzen aan de Kapelweg en de Bergstraat. Aan de noordkant van de Kapelweg is dit patroon doorbroken door recente nieuwbouw van een bejaardenhuis.

De Kloosterstraat in het noorden van Ootmarsum heeft zich niet tot achterstraat ontwikkeld. Hier bevindt zich bebouwing aan weerszijden van de straat.

Kenmerkend voor al deze ringstraatjes is dat de bebouwing grotendeels stadwaarts is gericht. Bij de voormalige stadspoorten evenwel loopt de gerichtheid van de bebouwing met de hoofdstraten mee, dat wil zeggen dat alleen daar de oriëntatie naar buiten is gericht.

Opvallend in het gehele stadsbeeld is het ontbreken van doorgaande rooilijnen en de ligging van de panden los ten opzichte van elkaar. De door deze vrije ligging ontstane tussenruimten vormen de zogenaamde drupgoten. De aanwezigheid van dergelijke goten was in de Middeleeuwen vrij algemeen maar uit de grotere steden is bekend dat vanaf de 16de eeuw de drupgoten verdwijnen en uiteindelijk de volle erfbreedte voor de panden wordt benut, waarbij gemeenschappelijke zijmuren ontstaan. Meestal werd een gemeenschappelijke stenen tussenmuur uit een oogpunt van brandveiligheid door de overheid sterk bevorderd en werd ook het bouwen van de voorgevels in aangegeven rooilijnen voorgeschreven. Dit proces lijkt in Ootmarsum achterwege te zijn gebleven. Ook bij andere stadjes in oost-Nederland kan dit worden geconstateerd.

De door het ontbreken van doorgaande rooilijnen en aaneengesloten bebouwing veroorzaakte variërende ligging van de panden ten opzichte van elkaar en de wisselende straatbreedtes vormen een belangrijk kenmerk van de structuur. De onderling verspringende bebouwing resulteert, in samenhang met het gebogen beloop van veel straten, in een boeiend ruimtelijk beeld met een met name in het westen besloten karakter.

Als bijzonder gegeven dient vermeld te worden dat bij een aantal panden in de stad in de gevels of zijmuren nog de traditionele houten vakwerkconstructie zichtbaar is. Blijkens recent bouwhistorisch

onderzoek dateert het merendeel van deze constructies uit de 17de eeuw. Voorbeelden zijn te vinden bij panden in de Grote Straat, de Marktstraat en aan de Keerweer.

De straatprofielen hebben alle de traditionele driedeling. In het westelijk deel bestaan de straten voornamelijk uit kleine kinderkopjes en de stoepen uit rode klinkers in half steens verband, beide van elkaar gescheiden door een molgoot. In het oostelijk deel zijn de straten, evenals de stoepen voornamelijk in rode klinkers uitgevoerd.

Omgrenzing beschermd gebied

De beschreven kwaliteiten van de historisch-ruimtelijke structuur en van de bebouwing van Ootmarsum, alsmede de herkenbaarheid van de historische ontwikkeling in het stadsbeeld rechtvaardigen een aanwijzing als beschermd stadsgezicht ingevolge artikel 20 van de Monumentenwet.

Tot het aangewezen stadsgezicht behoren de samenhangende onderdelen van de ruimtelijke structuur, waaruit de historische ontwikkeling is af te lezen. Dit betreft in eerste instantie geheel Ootmarsum binnen de oude omwalling, de huidige West- en Oostwal, alsmede het stuk open gebied ten noordoosten van de stad aan de Cellenkamp en de bebouwing bij de zuidelijke toegang tot de stad, bij de Grote Straat.

De begrenzing van het beschermde stadsgezicht is weergegeven op de bijgevoegde kaart, nummer 171 I.

Rechtsgevolg bescherming

Ter effectivering van de bescherming van het aangewezen stadsgezicht moet, ingevolge artikel 37, lid 8 van de Wet op de Ruimtelijke Ordening, een bestemmingsplan worden ontwikkeld of herzien. De toelichting op de aanwijzing als beschermd stadsgezicht kan daarbij wat het beschermingsbelang betreft als uitgangspunt dienen.

Doel van de aanwijzing is de karakteristieke, met de historische ontwikkeling samenhangende structuur en ruimtelijke kwaliteit van het gebied te onderkennen als een zwaarwegend belang bij de verdere ontwikkelingen. De aanwijzing beoogt op die wijze een grondslag te bieden voor een ruimtelijke ontwikkeling die recht doet aan de aanwezige kwaliteiten, daarvan gebruik maakt en daarop voortbouwt.

Geraadpleegde literatuur:

Gerard, J.N.A.; Gerard-Lotgerink, H.G.; Kamp H.; Kamp-Kraageveld, R. en Tenniglo J.

De Hof Ootmarsum, uit de geschiedenis van een landsheerlijke hof. Utrecht, 1984.

Klaas, G.F.

Beknopte geschiedenis van de parochiekerk van de H.H. Simon en Judas te Ootmarsum. Ootmarsum, 1972.

Kroeschell, K.

Weichbild. Untersuchungen zur Struktur und Entstehung der mittelalterlichen Stadtgemeinde in Westfalen. Köln, 1960.

Olde Meierink, L.H.M.

Verzamelde gegevens betreffende Ootmarsum. Afdeling Onderzoek en Documentatie Rijksdienst voor de Monumentenzorg, Zeist, 1979.

Snuif, C.J.

Verzamelde bijdragen tot de geschiedenis van Twenthe. Amsterdam, 1930.

Colofon:

Uitgave van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg, Zeist.

Historisch-geografisch en stedenbouwkundig onderzoek:
Drs. J.L. van Tilburg, Leusden.

Foto's:

Dienst van het Kadaster en de Openbare Registers, Apeldoorn (afb. 2);
Rijksdienst voor de Monumentenzorg, Zeist (afb. 1, 3, 4, 5);
Topografische Dienst, Emmen (omslag).

Kaarten en illustratie in de tekst:
Studio Ineke van der Burg, Bilthoven.

Verkoopprijs f 10,-.

Deze publikatie is schriftelijk of telefonisch te bestellen bij het Distributiecentrum DOP
Postbus 20014
2500 EA 's-Gravenhage.
Telefoon: 070-78 98 80.
Onder vermelding van bestelnummer of ISBN 90 346 1211 2.

Druk:

Staatsdrukkerij, 's-Gravenhage.

Afb. 1. Nederlandsche steden in de 16e eeuw; plattegronden van Jacob van Deventer, 1916-1923 (facsimile herdruk van ca. 1560), blad Ootmarsum, fragment.

Afb. 2. Kadastraal Minuutplan gemeente Ootmarsum, 1829, fragment.

